

Jan Slabi
Frei Universität Berlin

AFEKTIVNI KONSTRUKT SOPSTVA I OSEĆAJ SPOSOBNOSTI

SAŽETAK

Kako da konstruišemo jedinstvo koje u afektivnom doživljaju sačinjavaju telesne promene, s jedne strane, i intencionalnost sa druge, a da pritom ne prisiljavamo afektivni fenomen u jednostrani teorijski okvir kao što je kognitivizam? Da bih odgovorio na ovo pitanje razmatraću posebnu vrstu samosvesti koja je sadržana u afektivnosti. Posebno ću istražiti ideju da je telesni osećaj sposobnosti od presudnog značaja za afektivnu samosvest. Opisivanje afektivnih načina da „zahvatimo sebe“ koji su očevidni u osećaju sposobnosti će nam pomoći da razumemo prisnu vezu između telesnih osećaja i intencionalnosti u afektivnom procesu. Kako bih ilustrovao ove strukture doživljaja na konkretnom primeru, baviću se iskustvenim promenama o kojim često izveštavaju osobe koje pate od depresije.

KLJUČNE REČI

afektivna
intencionalnost,
depresija, emocija,
živo telo, konstrukt
sopstva, osećaj
sposobnosti

Barem još od Aristotela afektivni fenomen se opisivao tako da se sastoji ujedno od telesnih stanja pobuđenosti i intencionalnih stanja usmerenih na aspekte sveta. Prema stanovištima koja su najosetljivija za doživljajnu dimenziju afektivnosti ova dva elementa se ne vide kao odvojene komponente, već kao aspekti istog i jedinstvenog doživljajnog procesa. Telesne promene se ne sagledavaju samo kao dodatak emotivne intencionalnosti, već sve više kao *neodvojive od* evaluativne svesti osobe o trenutnoj situaciji. U filozofiji emocija ovaj jedinstveni doživljaj intencionalnosti-sa-telom koji je u osnovi afektivnosti naziva se različitim imenima, među kojima su: *osećaj prema* (Goldie 2000), *osećane evaluacije* (Helm 2001), *konstrukt zasnovan na brizi* (Roberts 2009), *afektivna percepcija* (Döring 2003), *utevljena procena* (Collombetti & Thompson 2008; Prinz 2004), ili u nešto drugačijem kontekstu *egzistencijalni osećaj* (Ratcliffe 2008). Valjana teorijska stanovišta o afektivnom doživljaju moraju da postignu dovoljno razumevanja za vezu između ove dve dimenzije: kako konstruisati zamršeno

jedinstvo osećanih telesnih promena, s jedne strane, i intencionalnog odnošenja, sa druge? U nastavku ću pokušati da osvetlim dimenziju afektivnosti koja do sada nije mnogo istraživana. Dok se mnogi pristupi bave primarno aspektima intencionalnosti usmerene ka svetu, vredno je da se obrati više pažnje na „naličje“ emotivnog doživljaja: specifičnu formu *samosvesti* ili *samo*otkrivanja koja je prikladna afektivnim stanjima. Razumevanje formata i dinamike *samosvesti* može nam pomoći da izoštrimo naše poimanje afektivne intencionalnosti. Prema tome, glavni cilj u nastavku je da se objasni priroda onoga što zovem „afektivni konstrukt sopstva“. Posebno ću istražiti ideju da promenljivi telesni *osećaj sposobnosti* (*sense of ability*) konstituiše srž afektivnog konstrukta sopstva. Opisivanje afektivnih načina da „zahvatimo sebe“ koji su upisani u utelovljeni i dinamički osećaj sposobnosti neke osobe pomoći će nam da zadobijemo bolji uvid u suštinsku vezu između telesne dinamike i intencionalnosti afektivnog doživljaja. Kako bih ilustrovao ove doživljajne strukture na jednom posebno upečatljivom primeru, kratko ću se baviti afektivnim promenama koje uobičajeno izveštavaju osobe koje pate od depresije. Depresivna stanja praćena su označnim promenama u telesnoj dinamici afektivne *samosvesti* i, prema tome, mogu da posluže kao model za zadobijanje jasnijeg uvida ove strukture.

Afektivnost i moć delanja

Čini se prirodnim da kada hoćemo da osvetlimo emotivnu intencionalnost počnemo sa analizom formi doživljaja, a pojam konstrukta (koji se uobičajeno shvata kao mentalna slika u smislu pojavljivanja „pre duha“¹) svakako ima doživljajne konotacije. U tretmanu emocija podrazumevana orijentacija na doživljaj nije potpuno pogrešna, ali nas može navesti na krivi put, posebno ukoliko doživljaj razumemo u uskom *perceptualnom* smislu (kako je to, recimo, u *perceptualnom* shvatanju emocija). Kako bismo počeli od delanja, predlažem da lociramo emotivnu intencionalnost bliže moći delanja (*agency*), u odnosu sa promenljivom sposobnosti da delamo i da se angažujemo sa svetom na praktičan način. Iako afektivna stanja sama nisu činovi ili aktivnosti ona su prostori „susretanja“ između doživljajne svesti i intencionalnog delanja. Afektivna stanja su prelazne tačke, tako reći – tačke u kojima svest o situaciji („opasnost je tu“) postupno prelazi u aktivan pristup situaciji („beg ili borba“). To je, kako mislim, ispravan način da se „otpakuje“ osnovna ideja da su emocije odgovori na *ono što je bitno* – što je zahvaćeno kao neposredno značajno. Afektivni odgovori sastoje se u osećanom pritisku ili naboju da se dela u ime onoga što je shvaćeno

1 Videti Roberts (2003, poglavlje 2) o uobičajenoj upotrebi termina „konstrukt“ u filozofiji emocija.

kao važno u nekom emotivnom stanju. Ovaj motivacioni naboj, orijentisan na situaciju, nije slučajan, nego suštinski za afektivna stanja. U emocijama nema distance između shvatanja važnosti nečega i bivanja motivisanim da delamo u skladu sa značajem situacije – biti emotivan *je* biti u naboju da delamo na relevantan način (videti Helm 2001, 2002). Odsustvo ove neposredne motivacije (*ne* odsustvo samog čina, pošto svakako možemo da se uzdržimo od delanja i uprkos osećaju naboja da delamo) neizbežno bi govorilo protiv razumevanja relevantnog doživljaja kao emotivnog. To je ispravna intuicija koja se nalazi u pozadini stanovišta o emocijama usredsređenih na tendencije za delovanje (videti, na primer, Frijda 1986).²

Mnogo puta su predlagana shvatanja emocija u skladu sa gornjim redovima, ali prisna veza između emocija i moći delanja nije bila razjašnjena u pogledu nekih od njenih najzanimljivijih filozofskih konsekvenci.³ Kako bih napravio iskorak u toj sferi, baviću se jednom posebnom pretpostavkom koja se pojavljuje kada detaljno obratimo pažnju na delatnu orijentaciju emotivnih stanja, naime, da su afektivna stanja blisko povezana sa *svešću o sposobnostima* delatnika. Čini se da mnoge emocije izrastaju iz našeg osećaja [*sense*] šta možemo da činimo, za šta smo sposobni, takođe, sa čim možemo da se nosimo ili generalno šta možemo da 'uzmemo'. Jednom rečju, čini se da se afektivna stanja razvijaju unutar '*ja mogu*' i '*ja ne mogu*' sheme odnosa sa svetom – utelovljenog osećaja sposobnosti (ili njegove suprotnosti, određenog osećaja *nesposobnosti* ili *nemoći* u odnosu na nešto sa čime smo suočeni). Zavisno od ove promenljive pozadinske svesti o sposobnostima različite emocije dobijaju različit oblik pod različitim okolnostima. Način na koji afektivno tumačim situaciju u kojoj se nalazim može da se razume kao funkcija mog osećaja sposobnosti u kombinaciji sa relevantnim pristupačnim svojstvima situacije. U tom smislu je ispravno da se emocije razumeju kao *osećaj konkretne mogućnosti*: emocije otkrivaju ono što situacija pruža, u smislu potencijalnih činjenja ili potencijalnih događaja, onoga što me aficira na takav način da moram da se suočim

2 U obuhvatnijem zahvatu ovde bi moralo da se govori o hedonističkoj dimenziji afektivnih stanja. Ja smatram da je kvalitativna priroda emocija – da li se one osećaju kao prijatne ili bolne – prisno vezana sa motivacionom i delatno-orijentisanom prirodom emotivnih procesa. O tome sam pisao na drugim mestima (videti Slaby, 2008a, 2008b, za povezane ideje videti Helm 2001, poglavlje 3, 2002).

3 Vredno je da se odnosu sa idejama koje su ovde razvijene razmotri Sartovo delo *Skica za teoriju emocija* (1939/2001). Sartre tumači emocije kao „magičnu transformaciju sveta“ u odgovoru na određene prepreke, probleme ili smetnje koje susrećemo u toku naših aktivnosti u svetu. Prema tome, za Sartra, emocije su pasivno proizvedene i utelovljene „strategije dovijanja“ koje slede ometanje aktivnosti – svet je istumačen drugačije, tako da drugačije aktivnosti ili stajališta postaju prikladni. Iz perspektive predloga koji se ovde razvija ovi uvidi su na pravom putu.

s tim ili da adekvatno odgovorim. Ova dva uočljiva aspekta – situacioni i delatni (*agentive*) – udružena su zajedno da bi formirala jedinstveno stanje dinamičkog pristupa situaciji. To je delatno orijentisana svest o situaciji (pri čemu „svest“ [*awareness*] ne bi trebalo da shvatimo preusko, nego kao nešto što je nerazdvojno od praktičnog pristupa onome čega je to svest).

U svetlu preplitanja aspekata emotivnog stanja fokusiranih na situaciju i usmerenih na sebe, dinamička, fizički pokretna, telesna priroda emotivnih procesa dolazi u jasniji fokus i postaje manje zagonetna. Osnovna „lokacija“ emotivnih procesa je činjenje i delanje na *živo telo* („telo“ se ovde razume u smislu nemačke reči *Leib*, nasuprot *Körper*). To nije zatvorena sfera pukog doživljaja, već pre dinamički okvir aktivne, telesne situiranosti u svetu. Živo telo, shvaćeno na ovaj način, takođe je i mesto gde treba da lociramo procese bivanja-aficiranim-nećim koji su suštinski za emotivne epizode. Srž procesa neke emotivne epizode je aficiranost živog tela nećim – a živo telo treba razumeti kao medijum delanja u svetu i otpora svetu.⁴ Sve što susrećemo u okruženju podrazumevano se procesuiru kroz osećaj mogućnosti da delamo ili da se uhvatimo u koštac sa onim što nas aficira. Na tom mestu su aspekti emotivnog stanja usmereni na svet i sebe pokazuju kao uvek već ujedinjeni, jer je osećaj moći delanja i sposobnosti, skoro po definiciji, već osećaj i *mene samog* i *sveta* (kao prostora *mojih* mogućih činova i delanja na mene) i ovi aspekti su nerazdvojni.⁵

Sada smo u položaju da ocrtao detaljniju sliku afektivnog konstrukta sopstva, aspekta afektivnosti usmerenog na sebe. Stavljajući toga u jasniji fokus pomoći će nam da bolje zahvatimo telesnu dinamiku koja izgleda igra ključnu ulogu kao nosilac složenih emotivnih sadržaja.

Osećaj sopstva

Pojam konstrukta sopstva i dalje može da nas zavede ukoliko ga razumemo kao vrstu predstave koja zauzima nivo doživljaja ontološki različit od onoga o čemu je, kao da je to nekako „stabilizovan“ rezultat procesa internog samonadgledanja. Najbolji način da se oslobodimo te problematične asocijacije

4 Za ovu temu od velike pomoći je i nedavni rad Đovane Kolombeti (za eksplikaciju sličnih ideja videti Colombetti 2007, Colombetti, Thompson 2008). Videti takođe Slaby (2008b), Slaby i Stephan (2008), i Schmitz, Müllan, i Slaby (2011).

5 Osim intencionalnih telesnih osećaja koji se odnose na delanja, koji se ovde razmatraju, emotivni doživljaj često uključuje i naizgled neintencionalne, naprosto telesno-orijentisane visceralne osećaje, kao što su grčenje vilice ili uzburkanost u stomaku. U nekim slučajevima to su samo veštački izolovani aspekti sveobuhvatnijih intencionalnih osećaja usmerenih na svet, ali postoje i samostalne instance neposrednih visceralnih oseta koji prate osnovnu dimenziju afektivne intencionalnosti. Svoju poziciju o različitim vrstama telesnih osećaja sam skicirao u Slaby (2008b), videti i Schmitz, Müllan, Slaby (2011).

je da izvedemo dalje konsekvence dinamičkog pogleda na afektivnost. S obzirom na gore navedenu blisku vezu između afektivnosti i moći delanja moramo da prihvatimo da je afektivnost dinamički, temporalno proširen proces – dimenzija aktivnog odgovaranja i angažmana sa svetom nekog delatnika. To važi i za afektivni konstrukt sopstva. Afektivni konstrukti sopstva se, pre svega, pojavljuju kao *interni modifikatori* procesa aktivnog angažmana, neodvojivi od delanja i aktivnosti emotivnog delatnika. Prema tome, ovi konstrukti ne uključuju odvojenu strukturu sadržaja usmerenih na sebe. Afektivni konstrukti sopstva su vezani za delanje – oni su stavljeni u delo (*enacted*). Naravno, oni se *naknadno* mogu reflektovati, artikulirati i učiniti jasnim u procesu koji generiše propozicionalne predstave sopstva. Izričite misli koje se odnose na nas same često će imati formativan uticaj na primarne afektivne konstrukte sopstva: izričito mišljenje o sebi vraća se u osećaje usmerene na sebe. Međutim, ono što nas ovde zanima je nivo afektivnog konstrukta sopstva koji prethodi refleksiji i artikulaciji. Kako da razumemo način na koji se sadržaji koji se odnose na sopstvo osećaju *pre* nego što su reflektivno mišljeni ili izričito izneti?

U nekim, danas skoro zaboravljenim, delovima rane fenomenologije termin *osećaja sopstva* (*Selbstgefühl* na nemačkom) se koristio da se označi nešto što je jako blisko u delo stavljenim afektivnim konstruktima sopstva. Postoji jasna linija od osećaja sopstva do onoga što se danas naziva samopouzdanje ili samopoštovanje. Međutim, osećaj sopstva je inkluzivniji termin koji zahvata i suprotnost samopouzdanja, tj. stanja lošeg samopouzdanja, samounižavanja, podložnosti i slična.⁶ Važno je to što je, nasuprot savremenim uobičajenim shvatanjima samopouzdanja i sličnih afektivnih stanja, osećaj sopstva mišljen tako da uključuje osnovnu telesnu, posturalnu i organizmičku dimenziju – kao osnovni osećaj vitalnosti ili „vitalne tonalnosti“ egzistencije neke osobe, slično onome što Damasio danas naziva homeostatičkim pozadinskim osećajima (Damasio 1999, 2010) i još više nalik onome što Štern opisuje kao „afekti vitalnosti“ (Štern 2010). Ova bazična dimenzija osećaja sopstva se mislila kao isprepletana sa razrađenijim, pojmovno informisanim i često sa osobinama povezanim osećajem sopstva višeg reda. Da li je ova bazična dimenzija osećane vitalnosti (osećaj energije, snage, svežine, slabosti, umora itd.) sposobna da instancira sadržaje koji oslikavaju složenije činjenice o situiranosti u svetu neke osobe? Ovde moramo da tražimo nešto informativnije među afektivnim konstruktima sopstva neke osobe.

⁶ Ovde se, pre svega, oslanjam na rekonstrukciju ovih ideja kod Ingrid Vendrel-Feran (Vendrell-Ferran 2008, § 6.3.); drugi izvor je informativna knjiga Manfreda Franka (Frank 2002).

Veza sa onim što se uobičajeno naziva samopouzdanje može da nam pomogne da dobijemo intuitivnije shvatanje o čemu se tu radi. Uzmimo jedan primer. Džon je nedavno dobio novi posao sa novim izazovnim okruženjem, sa kompetetivnim kolegama, zahtevnim šefom, i štaviše, u novom gradu gde je bez prijatelja i društvene podrške. Nakon nekoliko početnih pogrešaka i nerazumevanja, on sve više počinje da se ponaša provizorno, neodlučno i nesigurno, njegovo ponašanje prema kolegama je sve stidljivije i pokornije, počinje da se premišlja da li je nesposoban za posao, plaši se težih zadataka, nada se da neće sresti šefa u liftu i na ručku razmišlja da „svi zure u njega“. Ovde su se aspekti problematičnog okruženja uvukli u osobu koja oseća, infiltrirajući se u ono što je nekada bilo samouvereno, pouzdano držanje, rezultirajući u delotvorno postavljenoj slici o sebi na temu nesposobnosti, nedostatka, nespretnosti, nepripadanja, izolacije itd. Odgovori relevantnih drugih će najverovatnije biti ključni za dalji razvoj Džonovog osećaja sopstva. Možda bi i jedna pohvala, uverljivo iskazano od strane nekog kolege, moglo biti dovoljno da probije led i počne da usmerava osećaje usmerene na sebe nazad u pozitivnom pravcu. U ovom primeru nekoliko konstrukata sopstva interno oblikuje aktivnosti osobe i načine na koje se ona obraća svetu. Ono što tu nalazimo su osećaji koji oslikavaju nečiji trenutni položaj u svetu, nečiji odnos sa drugim ljudima, i nečiji osećaj sopstvene sposobnosti – sve to što se primarno pojavljuje na način nečijeg aktivnog obraćanja i konfrontiranja sa svetom i što odmah oblikuje naknadne aktivnosti i predodređuje ciljeve koje bi ta osoba mogla sebi da postavi, kao i to koje zadatke smatra da je sposobna da izvede. Afektivni konstrukti sopstva, pre nego što je Džon na njih obratio pažnju, mogli su biti povezani sa njegovim ponašanjem i reakcijama tako da ih on nije ni shvatao na jasan način. Ovaj primer, naravno, takođe ukazuje da možemo da očekujemo blisku interakciju i preplitanje između jasne pojmovne procene, procesa afektivnog pravljenja smisla i afektivne forme doživljaja sopstva.

Metju Ratklif (Matthew Ratcliffe) je razvio teorijsku postavku koja je na mnogo načina slična ideji osećaja sopstva. Njegov termin za označavanje ove afektivne strukture je *egzistencijalni osećaj* (videti Ratcliffe 2005, 2008). Osnovna ideja je o fundamentalnom *osećanom odnošenju* sopstva i sveta. Kao „načini kako se nalazimo u svetu“, osećane egzistencijalne orijentacije uspostavljaju osnovnu uzajamnost sebe i sveta u doživljaju – uobičajeno pre nego što se pojavi svesna refleksija i čak pre nego što ima smisla da razdvajamo subjekt od sveta sa kojim se suočava. Među egzistencijalnim osećajima su i osećaj povezanosti sa svetom, osećaj familijarnosti, osećaj pripadanja grupi ili drugim ljudima uopšteno, osećaj da jesmo ili bivamo kao telo, osećaj da imamo kontrolu i osećaj da smo sposobni da delamo, ali takođe i veoma uopšten osećaj „bivanja“ entiteta u svetu, mene samog

i drugih osoba. U tom smislu, egzistencijalni osećaji se mogu razumeti kao ontološki (kao doživljajni osnov onoga što je Hajdeger [Heidegger] zvao *razumevanje bitka* [*Seinsverständnis*]), tako da promene u ovoj afektivnoj pozadini imaju duboke posledice čak i za osnovni osećaj da je svet tu, da neko ima (ili biva kao) telo, i da je zajedno sa drugim ljudima. S druge strane, na površini ovih osnovnih aspekata orijentacije osobe prema svetu, egzistencijalni osećaji zahvataju i specifičnije aspekte pojedinačne situiranosti, kao što su trenutni društveni odnosi i način kako se neko trenutno nosi sa svojim ciljevima i projektima. Patološki izmenjeni egzistencijalni osećaji mogu biti u osnovi mnogih psihijatrijskih stanja, primetno depresije, gde objašnjavaju udubljenost, potpunu otuđenost i nepristupačnost depresivnog bitka-u-svetu (videti Ratcliffe 2008, 2009). Kako će biti jasno u nastavku, pojam egzistencijalnih osećaja se dobro slaže sa idejama koje su ovde iznesene: osećani odnos sa svetom neke osobe nije ništa drugo do fundamentalni osećaj sposobnosti u osnovi njene perspektive na svet – osećaj sposobnosti koji je uvek povezan sa aspektima konkretne situacije. Ovaj utelovljeni, promenljivi osećaj da „*ja mogu*“ i „*ja ne mogu*“ oblikuje način na koji shvatam svet, druge i samog sebe.

Korporealizacija i konstrukt sopstva u depresiji

Čini se smislenim da se ideja o promenljivoj egzistencijalnoj pozadini kombinuje sa pojmom osećaja sopstva i idejom da je osnovna „lokacija“ afektivnog konstrukta sopstva u blizini aktivnog angažmana sa svetom neke osobe. Osnovni osećaj sposobnosti i moći delanja, pristo povezan sa telesnom egzistencijom delatnika (živim telom kao medijumom delanja i onoga na čemu je delano) uključuje osnovnu dimenziju samo-odnošenja iz koje potiču sve druge dimenzije. Ovde bismo morali da tražimo sadržaje i procese relevantne za afektivni konstrukt sopstva, i ta dimenzija je posebno ranjiva na patološke promene. Afektivne promene koje se dešavaju u bolesti depresije izgleda pripadaju ovoj dimenziji telesno-delatnog osećaja sopstva, kako to mnogi autobiografski narativi pacijenata živopisno ilustruju.⁷

U zavisnosti od mog osećaja sposobnosti i (potencijalne ili aktuelne) moći delanja – osećaja koji je svakako raznolik i višestruk – i kao njihova

7 Ovde priloženo razmatranje je uopštenije i pokušava da sintetizuje širok spektar izveštaja iz prve ruke o depresivnom doživljaju na ograničenom prostoru. Materijal koji je korišćen je pre svega izbor skorijih memoara o depresiji na engleskom jeziku. Oslanjao sam se na sledeće knjige: Brampton 2008, Kuiper 1995, Solomon 2001, Styron 1990, Thompson 1996, Wolpert 1999 i Wurtzel 1995. Za organizaciju bogatog autobiografskog materijala od pomoći su bili radovi: Ratcliffe 2008, 2009 i Paskaleva 2011, a videti i prilog Clark 2008.

konsekvenca, svet se pojavljuje kao prostor specifičnih mogućnosti i kao lišen nekih drugih mogućnosti, ili kao nešto udaljeno i nedostižno, ili kao mesto nadolazeće katastrofe, ili pretnja i opasnost. Na sličan način moj osećaj drugih osoba *kao osoba* zavisi od moje osećane sposobnosti da se povežem, da ostvarim kontakt, da se angažujem u interakciji i, takođe, od mog kapaciteta da budem dotaknut ili aficiran drugima, i mog osećaja da sam deo interpersonalnih odnosa i uređenja, kao što su određene grupe ili zajednice. I ukoliko se osećam fundamentalno *nesposobno* da se povežem, kao posledica, drugi ljudi će izgledati neugodno, strano, možda čak i neprijateljski ili opasno, pojavice se kao stranci, i na kraju čak i kao da nisu osobe uopšte nego naprosto „glupaci“ ili „bezdušni automati“. Ako reflektujem nazad u sebe, ova duboka odvojenost od drugih može odmah da dovede do osećaja samoće i usamljenosti jer više na izvestan način nema nikog drugog sa kime bi *mogao* da se ostvari kontakt ili bude zajedno. Time smo se pomerili pravo u centar osnovne dimenzije doživljajnog sveta koji opisuju osobe koje pate od ozbiljne depresije.

Od odnosa koji je opisan još prisnija je veza između osećaja sposobnosti i osećaja da neko ima sopstveno telo. Kada telo razumemo fenomenološki, kao aktivno i afektivno rezonantno *živo telo*, vidimo da nema jaza između osećaja sposobnosti i osećaja tela. Kada telo, kao deo patoloških procesa, prestaje da bude doživljeno kao tekući operativni medijum potencijalnog angažmana sa svetom, ono će se sve više pretvarati u ono što se oseća kao puki objekat – ta transformacija se naziva „korporealizacija“ (Fuchs 2003, 2005). Kod mnogih depresivnih pacijenata, živo telo se čini „ukrućenim“ i pretvara se u nešto rezistentno, prepreku ili smetnju projektovanim angažmanima i aktivnostima. Odnos prema svetu koji inače uzimamo zdravo za gotovo je potpuno izmenjen, tako da se osoba više ne nalazi u kontekstu neometane aktivnosti i među redovnim mogućnostima koje susreće. Objektivizovano, disfunkcionalno telo doprinosi prekidu između sebe i sveta. Očigledno, to označava fundamentalnu izmenjenost u osećaju sopstva: ono što tu imamo su telesni osećaji da smo zarobljeni u sebi samima, osećaji da smo izolovani od nekada smislenog okruženja. To može dovesti do osećaja da smo zatočeni ili zatvoreni i da ne možemo da dosegneмо kontakt sa svetom ili sa drugim ljudima. Kao dalja posledica mogu da nastanu osećaji stranosti, depersonalizacije, ili čak da više nismo telesno egzistirajući u svetu – doprinoseći fundamentalnom osećaju samootuđenja. Ova dimenzija osećaja sopstva – osećaji *nesposobnosti* koji su neodvojivi od ozbiljno promenjenog i otuđenog telesnog doživljaja i, prema tome, i od radikalno izmenjenog osećaja stvarnosti sveta i drugih ljudi – uključuje i najosnovnije nivoe osećaja koji se odnose na sopstvo u depresiji.

Još jedna dimenzija za koju pretpostavljam da proističe iz afektivnih promena koje razmatram je doživljaj vremena. Depresivni pacijenti se često žale na radikalni poremećaj svakodnevne temporalnosti. Najočevidnije je da je kod pacijenata duboko iskrivljena orijentacija prema budućnosti kao nečemu potencijalno različitom od sadašnjosti. Često se vreme čini kao da stoji, tako kao da se sama ideja potencijalne promene trenutnog stanja čini odsutnom iz iskustva. Ponovo, iskrivljenost osećaja sposobnosti pacijenta može da objasni ovu patološku promenu. To što se nalazi nesposobnim da dela i, prema tome, nesposobnim da proizvede bilo koju promenu u svetu podriiva praktične osnove same ideje o promeni situacije (i korelativno o promeni sopstvenog stanja). Nesposobnost da dela doprinosi tome da je zavezan za trenutno stanje stvari i, prema tome, za sadašnji trenutak. Doživljena sadašnjost se na ovaj način može neograničeno proširiti i pretvoriti u ono što Hajdeger naziva „stojećim sada“ (cf. Heidegger 1995: 123–126). U svetlu toga nije iznenađujuće to što izmenjeni doživljaj dovodi do snažnih osećaja užasa i očaja – emocija koje depresivne osobe vrlo često izveštavaju.⁸

Sveukupno, uslovi kliničke depresije mogu da predstavljaju obuhvatnu „sliku u ogledalu“ ljudske aktivnosti. Depresija označava iskrivljenje osnovne dimenzije naše afektivne orijentacije u svetu i, prema tome, može da nam pomogne da zadobijemo uvid u složenu strukturu ljudskih osećaja. U pogledu afektivne samosvesti i konstrukta sopstva depresivni doživljaj izgleda potvrđuje pretpostavku da se osnovna forma samosvesti pojavljuje kao promena osećaja sposobnosti neke osobe, osećaja koji, u nepatološkim slučajevima, često nije različit od samog delanja – u tom slučaju to je fundamentalni osećaj moći delanja. Međutim, u depresiji je sposobnost delanja narušena, ostavljajući pacijenta sa iznurujućim osećajem nesposobnosti i nemogućnosti. Ovaj osećaj nesposobnosti ili nemogućnosti, zatim, „inficira“ druge praktične i doživljajne dimenzije, negativno aficirajući odnose depresivne osobe prema svetu generalno, drugima, i svakako prema sopstvenoj utelovljenoj egzistenciji – to je uvek iskrivljena svest o sebi.

⁸ Naravno, o izmenjenoj temporalnosti depresivnog doživljaja moglo bi se reći mnogo više. Na primer, čini se da pacijenti ne gube uvek svaki osećaj za budućnost. Često se budućnost anticipira u smislu očekivane štete, ili nadolazeće katastrofe, ostavljajući pacijente sa još više bola i nesreće. Budućnost je strašna i užasna. Ovo specifično negativno uokviravanje anticipiranih događaja, takođe, može biti rezultat uniženog osećaja sposobnosti: kada nalazim da sam sasvim nesposoban da delam čini se prirodnim da moguće buduće događaje uokvirujem kao nekontrolisane i potencijalno opasne. Osećaj da sam nesposoban i nemoćan uopšteno može doprineti tome da sebe tumačim kao da sam u milosti nekontrolisanih događaja. Za opštiju fenomenološku analizu žive temporalnosti u psihopatologiji, videti Wyllie 2005.

Zaključak

Fundamentalni osećaj moći delanja i sposobnosti koji je neodvojivo priven za telesnu egzistenciju osobe kao delatnika, a otuda i za okolni svet i ono što on pruža u pogledu konkretnih mogućnosti, *ispoljava* se u položaju osobe u svetu – formira strukture egzistencijalne perspektive telesnog delatnika, praktičnu tačku gledišta. Ova praktična dimenzija *jeste* nečiji osnovni afektivni osećaj sopstva, i različiti afektivni konstrukti sopstva neke osobe su različiti oblici i kvalitativne modifikacije ove telesne strukture pod različitim okolnostima. U tom smislu, nije iznenađujuće da sadržaj afektivnih konstrukata u mnogim slučajevima nije dostupan svesnoj refleksiji u smislu pojmovne predstave. Umesto toga, ovi sadržaji su postavljeni u delo unutar telesnih angažmana i uključuju sveukupni okvir ili pozadinu strukture intencionalne moći delanja. Kako do sada izvedeni opisi sugerišu, bilo bi pogrešno da tražimo jasnu demarkaciju između osećaja sopstva i osećaja koji osoba ima o svom okruženju, ili na sličan način, između osećaja sposobnosti da se poveže sa drugim ljudima i njenog osećaja drugih ljudi *kao ljudi*, takođe između osećaja šta neko može da čini, šta može da „uzme“ i kako je živo telo doživljeno kao medijum potencijalnih angažmana sa svetom. To ponovo naglašava pretpostavku od koje smo počeli, naime da su afektivna stanja doživljajno homogena stanja koja se samo veštački mogu razdeliti na komponente. To se neizbežno odnosi i na vezu između intencionalnih sadržaja i telesne dinamike koji zajedno konstituišu emotivna stanja. U osnovi, to nisu dve razdvojene dimenzije, nego samo dve strane istog novčića – jedinstveni telesni angažman sa aspektima sveta.

Nadam se da sam uspeo u zagovaranju predloga da je telesni osećaj sposobnosti dobro mesto da počnemo sa zadatkom zadobijanja fenomenološkog shvatanja ljudske afektivnosti uopšteno i afektivnog konstrukta sopstva posebno.

Literatura

- Brampton, S. (2008). *Shoot the damn dog: A memoir of depression*. London, UK: Bloomsbury.
- Clark, H. (2008). *Depression and narrative: Telling the dark*. Albany, NY: SUNY Press.
- Colombetti, G. (2007). Enactive appraisal. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 6, 527–546.
- Colombetti, G., & Thompson, E. (2008). The feeling body: Toward an enactive approach to emotion. In W. F. Overton, U. Mueller & J. Newman (Eds.), *Body in mind, mind in body: Developmental perspectives on embodiment and consciousness* (pp. 45–68). New York, NY: Lawrence Erlbaum.
- Damasio, A. R. (1999). *The feeling of what happens: Body and emotion in the making of consciousness*. Orlando, FL: Harcourt.

- Damasio, A. R. (2010). *Self comes to mind: Constructing the conscious brain*. New York, NY: Random House.
- Döring, S. A. (2003). Explaining action by emotion. *Philosophical Quarterly*, 211, 14–30.
- Frank, M. (2002). *Selbstgefühl [Self-feeling]*. Frankfurt, Germany: Suhrkamp.
- Frijda, N. H. (1986). *The emotions*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Fuchs, T. (2003). The phenomenology of shame, guilt, and the body in body dysmorphic disorder and depression. *Journal of Phenomenological Psychology*, 33, 223–243.
- Fuchs, T. (2005). Corporealized and disembodied minds: A phenomeno-logical view of the body in melancholia and schizophrenia. *Philosophy, Psychiatry & Psychology*, 12, 95–107.
- Goldie, P. (2000). *The emotions: A philosophical exploration*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- Heidegger, M. (1995). *Basic concepts of metaphysics: World–Finitude–Solitude* (W. McNeil & N. Walker, Trans.). Bloomington: Indiana University Press.
- Helm, B. W. (2001) *Emotional reason: Deliberation, motivation, and the nature of value*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Helm, B. W. (2002). Felt evaluations: A theory of pleasures and pains. *American Philosophical Quarterly*, 39, 13–30.
- Kuiper, P. C. (1995). *Seelenfinsternis: Die Depression eines Psychiaters [Eclipse of the soul: A psychiatrist's depression]*. Frankfurt, Germany: Fischer.
- Paskaleva, A. (2011). *A phenomenological assessment of depression narratives*. PICS - Publications of the Institute of Cognitive Science. Volume 3, 2011. Osnabrück. <http://ikw.uni-osnabrueck.de/en/system/files/03-2011.pdf>.
- Prinz, J. J. (2004). *Gut reactions: A perceptual theory of emotion*. New York, NY: Oxford University Press.
- Ratcliffe, M. J. (2005). The feeling of being. *Journal of Consciousness Studies*, 12, 43–60.
- Ratcliffe, M. J. (2008). *Feelings of being: Phenomenology, psychiatry, and the sense of reality*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Ratcliffe, M. J. (2009). Understanding existential changes in psychiatric illness: The indispensability of phenomenology. In M. Broome & L. Bortolotti (Eds.), *Psychiatry as cognitive neuroscience: Philosophical perspectives* (pp. 223–244). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Roberts, R. C. (2003). *Emotions: An essay in aid of moral psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Sartre, J.-P. (2001). *Sketch for a theory of the emotions*. London, UK: Routledge. (Original work published 1939)
- Schmitz, H., Müllan, R. O., & Slaby, J. (2011). Emotions outside the box: The new phenomenology of feelings and corporeality. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 10, 241–259.
- Slaby, J. (2008a). *Gefühl und Weltbezug. Die menschliche Affektivität im Kontext einer neo-existentialistischen Konzeption von Person-alität [Feeling as relatedness to the world. Human affectivity in a neo-existentialist approach to personhood]*. Paderborn, Germany: mentis.
- Slaby, J. (2008b). Affective intentionality and the feeling body. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 7, 429–444.

- Slaby, J., & Stephan, A. (2008). Affective intentionality and self-consciousness. *Consciousness and Cognition, 17*, 506–513.
- Solomon, A. (2001). *The noonday demon: An atlas of depression*. London, UK: Vintage.
- Stern, D. N. (2010). *Forms of vitality: Exploring dynamic experience in psychology, the arts, psychotherapy, and development*. New York, NY: Oxford University Press.
- Styron, W. (1990). *Darkness visible*. London, UK: Vintage.
- Thompson, T. (1996). *The beast: A journey through depression*. New York, NY: Plume.
- Vendrell-Ferran, Í. (2008). *Die Emotionen. Gefühle in der realistischen Phänomenologie [The emotions within realist phenomenology]*. Berlin, Germany: Akademie Verlag.
- Wolpert, L. (1999). *Malignant sadness: The anatomy of depression*. London, UK: Faber & Faber.
- Wurtzel, E. (1995). *Prozac nation*. London, UK: Quartet Books.
- Wyllie, M. (2005). Lived time and psychopathology. *Philosophy, Psychiatry & Psychology, 12*, 173–185.

Preveo Igor Cvejić